

11. Політична мапа Криму: 2010-2011. Процеси і тенденції / Ю.А.Тищенко, Г.Т.Бекірова, М.І.Капустін; за заг. ред. Ю.Тищенко. – укр. незалеж. центр політ дослідж. – К., Сімферополь: Агенство «Україна», 2012. – 120 с.

12. Дзеркало тижня. – 2006 . – 14 червня.

13. Крымская правда. – 2006. – 6 июля.

Аннотация

Проблемы и тенденции общественно-политической жизни Автономной Республики Крым (1991-2012 гг.).

Проанализированы основные этапы общественно-политического развития АР Крым в составе независимой Украины; выяснены факторы, определявшие особенности и тенденции этого процесса.

Ключевые слова: АР Крым, крымское общество, политические процессы, Верховный Совет, Совет Министров, политические партии, общественные организации, крымско-татарское национальное движение.

Annotation

Issues and trends in social and political life of the Autonomous Republic of Crimea (1991-2012 years).

The basic stages of socio-political development of the Crimea as part of independent Ukraine have been analyzed; the factors that determined the characteristics and trends of the process have been clarified.

Key words: the Autonomy Republic of the Crimea, Crimean society, political processes, parliament, government, political parties, civil society organizations, the Crimean Tatar national movement.

Світлана Костенко

(Київ)

ГРОМАДСЬКА САМООРГАНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСТВА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Аналізується процес створення та діяльності сільськогосподарської кооперації, економічне зміцнення, система ринкових відносин та зростання громадської активності селянства доби української революції 1917-х – 1930-х років.

Ключові слова: Українська революція, селянство, сільськогосподарська кооперація.

Складаючи абсолютну більшість населення України українське селянство виступало переважно як об'єкт, а не суб'єкт історичного процесу. Поширення ринкових відносин, що супроводжувалося корозією традиційних соціальних ролей різних суспільних груп, посилення визиску селянства і аграрного сектору загалом на користь інших галузей економіки, загострення «земельного голоду», а відтак і динамічне зростання прірви в майновому стані між містом і селом – усе це до початку ХХ століття зумовило різке зростання і суспільної, і соціально-економічної активності селянства.

У цей час досить чітко виявив себе той факт, що селяни продовжували сприймати структури «зовнішньої» державної влади як штучні, а їх втручання у справи села як насильство, місто було уособленням експлуатації і репресій з боку держави [14, с. 169]. Усвідомлення причетності до селянського стану, до землеробської праці, протиставлення себе іншим верствам суспільства зумовили лінію «ми проти всіх». Усе це й визначило тяжіння до «своїх», станових структур [21, с. 22-23].

Особливо чітко зростання громадсько-політичної активності українського селянства виявило себе в умовах Першої російської революції 1905-1907 років. Саме тоді була зроблена перша спроба його організаційної консолідації спочатку в рамках Всеросійського селянського союзу (ВСС), а потім і окремої Всеукраїнської селянської спілки. Процес пробудження селянської свідомості та його самоорганізації тривав у Подільській, Київській, Катеринославській, Таврійській, Херсонській губерніях. Так у червні 1905 року було засновано повітовий комітет Селянської спілки у Ананьївському повіті Херсонської губернії, який ініціював масовий бойкот місцевих поміщицьких економік. Проте найбільш динамічно розвивався рух за селянську спілку в Донецькій окрузі. Перша організація там з'явилася 18 червня 1905 року в Криворізькій волості, коли під час загального сходу понад 100 місцевих жителів підписали запропоновану С.Мазуренком резолюцію та висловили бажання приєднатися до Всеросійського селянського союзу. Після цього до Криворізької організації стали приєднуватись інші спілки Донецької округи і до початку установчого форуму організації аналогічні резолюції були ухвалені на селянських сходах ще 25 сіл округи [1, с. 63]. В результаті до моменту проведення Всеросійського селянського форуму у липні 1905 року в окрузі уже було зібрано 200 тис. підписів місцевих селян на підтримку створення загальноселянської громадсько-політичної організації [30, с. 96].

Швидко зростала популярність ідей громадсько-політичної консолідації селянства на півночі Лівобережжя, а саме у Новозибківському, Борзнянському, Ніжинському, Кролевецькому, Хорольському, Лохвицькому, Кобеляцькому, Миргородському повітах

Чернігівської та Полтавської губерній [13, с. 164]. У межах Харківської губернії найрозвинутішою була мережа осередків селянської спілки також у північному, межовому з Чернігівською губернією Сумському повіті. Тут її волосні і сільські комітети до кінця 1905 року були створені в селах Віри, Улянівка, Юнаківка, Хотень, Яструбине, Ворожда, Білопілля, Степанівка і т.д. І вже звідси ідеї громадсько-політичного згуртування селянства перекинулася на сусідні Лебединський та Охтирський повіти [15, с. 44].

Лідером селянського руху став селянин А.Щербак, який незадовго перед цим повернувся з двадцятирічної еміграції до США. Коли 18 лютого 1905 року був виданий царський указ, за яким кожен мав право надсилати в раду міністрів заяви про бажаний державний устрій селяни Сумського повіту вирішили скористатися цим правом, і 15 травня під час засідання повітового сільськогосподарського товариства понад 400 присутніх, акцентувавши, що вони не бажають бунтувати, склали петицію до царя. У ній було вказано їх основні проблеми та вимоги їх вирішення: злидні, безземелля, тягар податків та свавілля бюрократії. А.Щербак з петицією прибув до Петербургу і вручив її державному секретарю С. Вітте для передачі далі. Після повернення Щербака в Сумах відбувся мітинг, в якому взяло участь до 5000 осіб. Сумський повіт Харківської губернії майже всім складом населення приєднався до селянської спілки, а сумська повітова організація стала однією з найрозвинутіших і найпотужніших складових Селянського союзу імперії. Її лідер А.Щербака, обраний делегатом на Установчий Всеросійський з'їзд Селянського Союзу, став одним із головних трибунів на цьому загальноімперському форумі [15, с. 45].

Загалом, у складі Установчого (11 липня - 1 серпня 1905 р.) та першого Делегатського (6 - 10 листопада 1905 р.) з'їздів ВСС делегати від українських спілок (у першу чергу лівобережних губерній) склали поважну частину [8, с. 109]. Наприклад, з 22 губерній, представники яких були присутні на Установчому з'їзді ВСС, 8 були населені українцями. На той час загалом по Російській імперії було створено 80 волосних організацій, з яких лише в Донецькій окрузі – де рух за селянську спілку очолювали представники Револьюційної Української партії (РУП) брати Мазуренки – 8 (10%). На Установчому з'їзді Всеросійського селянського союзу позиції делегатів від українських селян були настільки сильними, що склад Головної ради був на половину сформований саме з них. До її складу увійшли А.Овчаренко (Чернігівська губернія), І.Хомутов (Харківська), В.Мазуренко та С.Мазуренко. Останнього ж було обрано і головою організації [10, с. 101].

За соціальним складом на Установчому з'їзді Всеросійської селянської спілки

домінували середньозаможні селяни, градація між якими проходила між тими, хто обробляв надільну землю (в основному з російських губерній) та тими, хто мав крім неї ще і куплену, у зв'язку з чим вдавався до сезонного найму робітників [10, с. 103]. У зв'язку з цим, представники українських губерній підтримали позицію щодо неприпустимості конфіскації без викупу тієї частини земель, які були придбані останнім часом селянами. С.Мазуренко вказував, що в низці сіл Донеччини, яку він репрезентував, селянські сходи висловлювались категорично проти позбавлення землі без викупу, а тому запропонував підтриману більшістю з'їзду пропозицію відкласти рішення з даного приводу до наступного форуму, аби не позбавити новостворювану організацію підтримки широких кіл власницького селянства [22, с. 27, 34].

Спеціальні резолюції ухвалені з приводу земельного питання вимагали скликання Установчих зборів, а за їх результатами створення постійно діючого парламенту, при цьому право обирати мало бути надане усім верствам суспільства, включно із жінками, але за винятком представників царської адміністрації, духовенства, карально-репресивного апарату та військових. На всіх рівнях адміністративної вертикалі (від волості до губернії чи області) мали бути створені органи місцевого самоуправління із широкими повноваженнями, а в регіонах проживання не титульних націй можливість обрання місцевих автономних законодавчих органів. При цьому усі чиновники на місцях мали призначатись органами місцевого самоуправління, а поліція підпорядковуватись їм. Суди усіх рівнів мали базуватись на виборній основі. Ухвали установчого форуму загальноселянської організації передбачали також створення розгалуженої мережі державних початкових шкіл, відокремлених від церкви. Причому викладання в них мало вестись місцевими мовами [20, с. 2-4].

Проведення загальнодержавних форумів було важливою віхою у контексті емансипації селянства, зростання в його середовищі почуття власної гідності та соціально-економічної ваги. Повертаючись із загальноросійських з'їздів, їх делегати засвідчували місцевим селянам масштаби розмаху селянського руху, виступали ініціаторами утворення селянських комітетів – органів влади на місцях, що виступали альтернативою офіційній, залежній від ненависних землевласників, бюрократії [25, арк. 14]. Місцеві осередки Всеросійської селянської спілки в Україні фокусували свою увагу на соціально-економічних проблемах, виступали за емансипацію селянства від залишків кріпосницької системи, у рамках якої селянин розглядався місцевою бюрократією як "людина другого сорту". Наприклад, резолюція з аграрного питання Сумського повітового з'їзду Селянської спілки зводилась до вимоги емансипації

селянства від залишків феодально-кріпосницької залежності від землевласників та тісно пов'язаної з ними місцевої бюрократії: «Землю треба усупільнити і передати в руки трудящого населення... тобто розкріпачити» [10, с. 122].

Селяни кількох сіл Сумського повіту на спільному сході в листопаді 1905 року ухвалили рішення усунути з посад тих старост та митників, які відмовлялись виконувати ухвали Селянської спілки про невизнання царської адміністрації та карально-репресивного апарату [26, арк. 226]. Під час виступу перед членами Селянської спілки в с. Ольшаниця Васильківського повіту на Київщині делегат на Всеросійській селянській з'їзд відверто заявив: «...поліція не повинна втручатися в селянські справи, оскільки захищає інтереси лише поміщиків, а до селянських нужд їй немає ніякого діла». Внаслідок чого селяни прогнали із зборів місцевого урядника [27, арк. 2-4]. У с. Халеп'я Київського повіту старосту, який спробував змусити селян платити податки, усунули як такого, що відстоював чужі їм інтереси та обрали іншого, який «прийшовся їм до душі» [28, арк. 1-2]. Ними висувались вимоги до місцевих поміщиків та орендарів про зниження цін на оренду землі, у низці випадків здійснювалася самовільна конфіскація у них випасів [29, арк. 18].

У районах найбільш широкого поширення Селянської спілки стара сільська та волосна влада фактично ліквідовувалася. Всі важливі питання місцевого життя вирішувалися на сходах, нівелюючи владу старшин, старост та десяцьких. Останніх зобов'язували виконувати доручення комітетів. Хто відмовлявся, тих переобирали. У зв'язку з цим вирізнялася Покошицька спілка Кролевецького повіту. В схвалюваних спілкою резолюціях фігурували наступні вимоги: не підкорятися розпорядженням існуючої влади, не платити викупних платежів та податків, не давати рекрутів, вивести стражників і урядників із усіх сіл, що приєднуються до Спілки тощо [13, с. 165]. Водночас місцеві і особливо регіональні структури Спілки прагнули утримати селян від радикальних дій, у першу чергу погромів економій, підпалів, пограбувань. «Селянам, - зазначала в одному з номерів газети «Полтавщина», - нема потреби звертатись до насилля і погромів, оскільки від цього будуть тільки великі втрати для самих же селян, але треба їм обговорювати свої потреби і дружно добиватись їх задоволення» [17, с. 96-97]. Наприклад, органи прокуратури Таврійської губернії за результатами селянських заворушень 1905 року констатували, що «в утихомиренні аграрних заворушень значну роль відіграла Селянська спілка, до якої приєднались майже всі волості повіту... При обговоренні програми Спілки всюди прийнято положення про те, що Спілка відкидає в своїй боротьбі будь-яке насильство та погроми» [13, с. 167].

ВСС, використовуючи новостворену вертикаль організації, дійсно закликав селянство дочекатися утворення представницького органу, який «вирішить все по справедливості». Наприклад скликаний 29 жовтня 1905 року в Сумах повітовий з'їзд Селянської спілки у якому взяли участь делегати 12 волостей ухвалив рішення про приєднання до ВСС та вимогу про скликання не пізніше січня 1906 року Установчих зборів на основі рівного представництва від кожних 100 тисяч населення. Виконання означеної вимоги у країні із абсолютним домінуванням селянського населення мало неодмінно б призвести до отримання ним потужного важеля впливу на визначення подальшої парадигми розвитку держави [15, с. 49-50]. Показовим у цьому контексті було розуміння механізму вирішення земельного питання обраними на основі загального й рівного виборчого права Установчими зборами, озвучене делегатом від Сумського повіту Харківської губернії: «...земля має перейти до народу по закону – через Установчі збори... Там буде 1200 наших депутатів і тільки 200-300 дворян, купців, і ін. Ми будемо вирішувати питання. Наші депутати придуть і скажуть: земля – власність усього народу. І так буде вирішено» [10, с. 120].

Для запобігання погромам діячі союзницького руху змушені були вдаватися до хитрощів. Наприклад, вказуючи селянам на поміщицьку садибу відзначали: «Добра школа чи лікарня буде» [10, с. 252]. Аби уникнути хаосу до Сум із Ястребинської волості Селянською спілкою були спрямовані загони селян, які поділивши місто на 20 ділянок почали виконувати у них функції своєї міської міліції [31, с. 13]. Стабілізуюча роль Спілки знайшла свій вияв і в звіті заступника Сімферопольського окружного прокурора, який відзначав, що зазвичай інформація про напади селян на поміщицькі економії у районах діяльності Селянської спілки викликала здивування [15, с. 167]. З іншого боку, прагнучи утримати селянський рух у конструктивному річищі регіональні органи Всеросійської селянської спілки в Україні вдавалися до рішучих заходів, популярних у широкому селянському загалі. Так у листопаді 1905 року за ухвалою повітової селянської спілки Сумського повіту було заборонено торгівлю землею. При цьому діяльність спілок не обмежувалася соціально-економічними проблемами місцевого рівня. Спілки видавали газети, ініціювали створення мережі спілчанських судів (суди спілки), які фактично перебрали на себе функції державних, що не діяли за обставин "революційного часу". В результаті чого наприкінці 1905 року у місцевостях найбільш інтенсивної діяльності ВСС в Україні (зокрема у Сумському повіті Харківської губернії, Васильківському повіті Київської губернії тощо) місцева влада сконцентрувалася у руках його місцевих організацій [3, с. 59].

Поряд із загальною для усіх регіонів Російської імперії боротьбою за станово-професійну консолідацію селянства, в Україні значного поширення набули ідеї створення окремої організації власне українського селянства. У зв'язку з цим, після завершення Делегатського з'їзду Всеросійського селянського союзу у Москві 11 листопада 1905 року, делегації від Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній на спільному зібранні схвалили рішення, що «народна українська маса цілком готова прийняти і використовувати як слід нові, вільні форми політичного життя» [7]. На реалізацію відповідного рішення на основі чи не найбільш чисельних на теренах Російської імперії місцевих організацій ВСС розпочалася підготовка до скликання Всеукраїнського селянського з'їзду і організації самостійної Всеукраїнської селянської спілки [17, с. 96]. 1 грудня 1905 року з цією метою було створено "Київський комітет організації Українського селянського з'їзду" [6], який закликав до створення по всій країні агітаційних осередків для роз'яснення селянам актуальності створення саме Всеукраїнської селянської спілки [7]. Найбільш активною відповідна пропагандистська праця була у Полтавській – найбільш монолітній за етнічним складом населення – українській губернії [19].

Після хвилі урядових репресій проти керівних органів Всеросійського селянського союзу на місцях пройшли міжрегіональні форуми, делегати яких не просто протестували проти переслідувань та підтверджували готовність селянства продовжити боротьбу за свої суспільно-політичні та соціально-економічні права, але й подекуди оголошували уряд "поза законом". Зокрема 20 листопада 1905 року подібний форум, у роботі якого взяли участь представники Сумського, Богодухівського, Охтирського, Лебединського повітів Харківської губернії та Рильського, Суджанського та Львовського повітів Курської губернії, попередивши про намір "вперто продовжувати боротьбу" вимагав скликання Установчих зборів і звільнення керівників Союзу [15, с. 50]. Лише з допомогою військової сили та превентивних репресій царському режиму вдалося завдати удару першій спробі громадсько-політичної консолідації селянства. 14 листопада 1905 року кістяк керівництва Всеросійського селянського союзу було заарештовано і ув'язнено. Його керівник С. Мазуренко, який емігрував до Парижа, створив Закордонне бюро Всеросійської спілки проте його діяльність виявилась малоефективною і звелася до видання кількох номерів газети «Голос Селянської спілки» [8, с. 109].

Хвиля репресій перервала і діяльність найпотужнішої місцевої організації Спілки в Україні – Сумського повітового комітету. Спочатку були заарештовані керівники повітового комітету. Це не зупинило рух. У другій половині грудня 1905 року повіт

знаходився напередодні революційного вибуху: відкрито і таємно проходили мітинги, учасники яких вимагали скликання Установчих зборів; формувались і озброювалися бойові дружини. В Сумах відкрито говорили про необхідність арешту посадових осіб і поліції; в багатьох селах повіту сільські старости і волосні старшини були зміщені і замінені виборними від селян; до земських начальників ніхто не звертався. Для придушення селянського руху харківський губернатор надіслав у Сумський повіт війська та оголосив 26 грудня 1905 року військовий стан [11, с. 124].

В атмосфері терору стало неможливим проведення запланованого на 5 січня 1906 року Всеукраїнського селянського з'їзду, в результаті чого на відповідному етапі вітчизняної історії власне українська організація селянства так і не була утворена. Проте як відзначалося в газеті "Хлібороб" "...український хлібороб прокинувся і дивиться на світ як громадянин. Одно слово, для всіх ясно, що українське селянство духовно росте, гуртується в товариства (союзи) і що незабаром мусить утворитися селянська партія". Відповідні настрої знайшли свій вияв у опублікованій на шпальтах газети «Запоріжжя» програми Української селянської партії (УСП), яка ставила собі за мету «будити національну і класову свідомість українського селянства та організувати його для боротьби за волю і щастя робочих мас з їх політичними та соціальними панями» [17, с. 96].

Наляканий політичним рухом, уряд намагався спрямувати енергію населення в економічне русло. Урядові нормативно-правові акти заохочували створення кооперативів, полегшували порядок їх відкриття. Збільшення кількості товариств зумовлювалося також економічними чинниками (зростанням цін, неврожаєм), запровадженням столипінської аграрної реформи [16, с. 12-13]. Варто відзначити, що більшість кооперативів, заснованих у другій половині XIX ст., діяли не довго. Це було пов'язано із відсутністю надійної соціальної бази – свідомого свого місця у соціально-економічному житті країни середньозаможного селянина-виробника. В результаті чого сільськогосподарське населення ще не сприймало кооперативних ідей, не усвідомлювало сповна потенціалу кооперативної форми самоорганізації для підвищення власної суспільної і особливо економічної ваги. Більшість селян все ще бачили у кооперативних товариствах не можливість самопомоги, а лише спосіб збагатитись. Зокрема у своїх спогадах перший голова Бердянського кредитного союзу Ю.А. Іванченко відзначав, що «запевнення, що кооперативне товариство в скрутний час може стати в великий пригоді позичкою, розбивалися об сміх та глузування. Доводилося просто затягувати до товариства» [4, с. 25-27].

Лише на початку XX століття селянське середовище сформувало і висунуло прошарок морально витривалих, громадсько-активних, здібних до організаційно-

управлінської та господарської роботи людей, готових до самовідданого служіння загальносуспільним інтересам, шляхом залучення їх до кооперативного руху. Незважаючи на всю складність і суперечливість процесу оволодіння селянами керівництвом сільськогосподарськими товариствами, слід визнати, що це був, мабуть, один з найвищих проявів їх соціального зростання, який продемонстрував здатність останніх до творчої, інтелектуально насиченої діяльності й важливої ролі в організації суспільно-економічного життя [24, с. 108]. Позитивно вплинуло на розвиток кооперативного руху формування законодавчої бази. У 1897 р. урядом був затверджений Нормальний або Зразковий статут для споживчих товариств. У 1898 р. такий статут був прийнятий для сільськогосподарських кооперативів, а в 1895 р. затверджено «Положення про заклади дрібного кредиту». Це значно спростило процес відкриття товариств [23, с. 123].

Кредитна кооперація вирізнялася найбільшою ефективністю і доступністю у справі кредитування селянських господарств. Її організатори виходили з того, що головним для них було кредитування окремих осіб і їх господарства. Втягнення дрібних товаровиробників у ринкові відносини шляхом індивідуального кредитування розширювало їх можливості у придбанні земельних ресурсів, а отже, у розвитку виробництва, збільшенні валової продукції сільського господарства. Економічна діяльність кредитної кооперації у сільському господарстві не викликала заперечень з боку офіційних властей. Більше того, потреба інтенсифікувати товарність дрібного селянського господарства штовхала владу на удосконалення механізму функціонування цього виду кооперативної діяльності як складової усієї фінансово-економічної системи імперії.

Паралельно з функціонуванням кредитних кооперативів із кінця XIX ст. почали функціонувати сільськогосподарські товариства, які засновувалися на типових для діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів принципах (добровільне членство; демократичний принцип голосування – «один член – один голос»; демократичні вибори органів управління; вирішення певних господарських проблем, актуальних саме для їх членів; наявність вступних внесків; наявність пайових внесків (однаковий розмір пайового внеску для всіх); плата за послуги; солідарна відповідальність за зобов'язання; просвітницька робота). Типовий статут сільськогосподарського товариства було затверджено у 1897 році. Він передбачав їх створення для збуту сільськогосподарської сировини і для реалізації готової продукції, одержаної шляхом переробки. Статутом було також передбачено заснування універсальних і спеціальних сільськогосподарських товариств. Окремі сільськогосподарські товариства спеціалізувались на збуті зерна та м'яса. Сільськогосподарські товариства засновувались переважно у двох випадках. По-

перше, у тих районах, які не були охоплені чи були недостатньо охоплені аграрними кооперативами – сільськогосподарськими асоціаціями, споживчими, кредитними та ощадно-позичковими. По-друге, кооперативи інших видів, найчастіше сільськогосподарські асоціації та кредитні товариства, допомагали селянам організувати сільськогосподарське товариство з метою розширення спектра своїх послуг і скорочення витрат на допоміжні види діяльності.

Суттєву допомогу в організації сільськогосподарських товариств надавали великі сільськогосподарські кооперативні асоціації, насамперед Полтавська та Харківська. Так, у 1910 році Харківською асоціацією було засновано так званий комерційний відділ для технічної допомоги кооперативам. Його пайовиками могли стати й сільськогосподарські товариства, які потребували такої допомоги. Певну допомогу в організації товариств надавали інструктори з сільськогосподарських кооперативів місцевих земств. Вони поширювали типові статuti, здійснювали роз'яснювальну роботу, надавали консультації. Проте кількість сільськогосподарських товариств значно поступалася сільськогосподарським асоціаціям. Послуги частково надавали споживчі товариства та кредитні кооперативи, які досить часто функціонували паралельно. При цьому більшість з них були засновані ще у XIX ст. Стримуючим фактором кількісного і якісного зростання сільськогосподарських товариств було те, що їхній типовий статут обмежував кредитоспроможність цих кооперативів. Зокрема п. 16 визначав лише потрібну відповідальність членів своїми паями за зобов'язаннями товариства [18].

В Україні великі землевласники прагнули мати справу з найменшою кількістю орендарів, прагнучи здавати свої маєтки «одним масивом». У зв'язку з цим чисельно домінуючій групі українського селянства орендувати потрібну йому землю самостійно було досить складно. Щоб вирішити цю проблему селяни, очолювані сільською інтелігенцією, на початку XX ст. почали засновувати сільськогосподарські орендні товариства. У періодичних виданнях широко пропагувався досвід селян с.Морозове Полтавської губернії, які за підтримки місцевої «кредитівки» організували товариство для спільного обробітку землі та заорендували 260 десятин. Роботи здійснювались під керівництвом агронома і чергових членів правління товариства. Якщо хтось із «товаришів» працював недобросовісно, його штрафували й пропонували забрати свій пай у розмірі 3 крб. і вийти з членів кооперативу. Урожай ділили порівну. Більш досконалою була діяльність аналогічного товариства, що діяло в с.Піщаному тієї таки Полтавської губернії. В ньому вели чіткий облік робіт, здійснених кожним із членів. Подібні орендні товариства існували й у Херсонській губернії, де на кооперативних засадах орендувалися

«землі на 25–39 тис. крб., причому така оренда для селян процентів на 30 вигідніша попередньої, коли кожен знімав свою землю особисто. Після того, як конкуренція окремих орендарів була знищена, ціни на десятину впали з 20 крб. до 14». Інше, Павлишське, кредитне товариство тієї ж Херсонської губернії, у 1915 р. взяло в оренду у сусіда-поміщика 378 десятин землі терміном на чотири роки, за ціною 18 крб. за десятину (у той час, як на місцевому ринку домінувала ціна 25 крб.). Заорендована товариством земля була розподілена серед найбільш малоземельних селян-членів товариства. На орендованих землях кооперативи, зазвичай застосовували новітні на той час методи господарювання та технології [18].

Загалом впродовж 1906 – на початку 1917 рр. тривав динамічний процес розвитку кооперативного руху. Пояснювалось це, з одного боку, тим, що столипінські реформи націлювали селянство на розвиток у власному середовищі принципів самодіяльності і незалежності, з іншого – неспроможністю влади ефективно вирішувати гострі проблеми організації господарського життя під час Першої світової війни. Сільськогосподарська кооперація стала вагомим фактором, який впливав на входження селянських господарств у систему ринкових відносин, сприяв їх економічному зміцненню, зростанню громадської активності селянства. Вона уже напередодні революції 1917 року стала відігравати роль як економічного, так і громадського об'єднання селян. Створені спочатку як просвітницькі, пропагандистські, обслуговуючі об'єднання, сільськогосподарські громади і товариства із втягненням села в орбіту ринкових відносин почали набувати характеру закупівельно-збутових. Своєю діяльністю вони сприяли зміні свідомості сільського населення, його психології, підвищенню соціальної активності [5, с. 12-14].

Водночас до початку революції 1917 року так і не вдалося консолідувати українську селянську кооперацію в єдиній організаційно-самостійній структурі. У своїй фундаментальній праці «Історія кооперації» знаний український кооператор першої чверті ХХ століття С.Бородаєвський писав: «При тому політичному пригніченні, що панувало тоді на Україні, говорити про українську кооперацію в розумінні національному було б, звичайно, перебільшенням... якщо й удавалося створити кооперативи, то лише завдяки тому, що їх ініціатори та учасники навіть і виду не подавали, що вони цікавляться питаннями української національності... тільки одне те, що він [В.Доманицький] нібито надавав кооперації на Київщині національно-українську барву, дало привід російському уряду робити йому різні перепони і примусило його року 1907 переїхати на кооперативну працю до Галичини. Тому про українську кооперацію протягом майже 40 літ після її виникнення можна говорити лише в розумінні кооперації, що працювала на терені

України» [2, с. 318]. У зв'язку з цим показовим був факт заборони державними органами запланованого на початок 1913 року форуму українських кооператорів у Вінниці, який за задумом організаторів мав передувати третьому Всеросійському кооперативному з'їздові у Києві (літо 1913 року) [12, с. 571]. Виявом консолідаційних прагнень сільськогосподарської гілки українського кооперативного руху було утворення Київського центрального сільськогосподарського товариства, діяльність якого почала розгортатися з 1916 року. Хоч йому так і не довелося на цьому етапі стати єдиним для України центром сільськогосподарської кооперації, проте воно відіграло важливу і корисну підготовчу об'єднуючу, організаційну та просвітницьку роль, результати якої виявились після проголошення української державності.

Джерела та література

1. Аграрное движение в России в 1905–1907 гг. – СПб.: Типография товарищества «Общественная польза», 1908. – Ч. II. – 545 с.
2. Бородаєвський С. Історія кооперації. – Прага: Укр. громадський видавничий фонд, 1925. – 445с.
3. Ганжа О. До питання створення та діяльності селянських спілок в Україні на початку 20-х років ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип.7: Спеціальний. – С.59-65.
4. 25 років будівництва сільськогосподарської кредитової кооперації до 25 річного ювілею життя і діяльності Бердянського сільськогосподарського кредитового союзу 1902–1927 рр. / за ред. О.Одінцова/. – Харків: Сільський господар, 1927. – 145 с.
5. Двойнінова О. В. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
6. До української інтелігенції // Хлібороб. - 1905. – 7 грудня.
7. Заклик до селян // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня.
8. Капустян Г.Т. "Селянська спілка" в суспільно-політичному житті селянства України 1920-х рр. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія історія та археологія. – Вип.9. – Дніпропетровськ: Вид. Дніпропетровського університету, 2001. – С.109-113.
9. Карпов Н. Крестьянское движение в революции 1905 года в документах. –Л.: Государственное издательство, 1926. –276 с.
10. Кирюхина Е.И. Всероссийский крестьянский союз в 1905 г. // Исторические записки. – М., 1955. – Т.50. – С.97-147.
11. Кирюхина Е. И. Местные организации Всероссийского крестьянского союза в 1905 году // Учёные записки Кировского государственного педагогического института им. В. И. Ленина. – Киров: Кировское книжное издательство, 1956. – Вып. 10. – С. 83-157.

12. Кооперативная хроника // Южный кооператор. – №24. – С.571.
13. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки Першої Російської революції. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 188 с.
14. Лозовий В.С. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – №12. – С.166–174.
15. Магась В.О. "Селянська республіка" на Сумщині в роки Першої Російської революції // Одеський національний політехнічний університет. Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: "Астропринт", 2008. – Вип. 11. Серія: Історія. – С.44-53.
16. Магась-Демидас Ю.І. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України. – Черкаси, 2008. – 21 с.
17. Павко А.І. Суспільно-політичний рух у середовищі українського селянства в революції 1905-1907 рр. // Вісник Київського інституту "Слов'янський університет". – К., 2001. – Вип. №11: Історія. – С.92-99.
18. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства початку XX ст. – Перші обслуговуючі кооперативи в Україні //Електронний часопис Українська кооперація. – Полтава, 2008. – №1.
19. Полтавщина. 1905. – 15 ноября.
20. Постановления съездов Крестьянского союза. – Спб., 1905. – 241 с.
21. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство XIX–XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм. – Черкаси, 2002. – 224 с.
22. Протокол учредительного съезда Всероссийского крестьянского союза. – Спб., 1905. – 276 с.
23. П'ятницькова І.В. Становлення кооперативного руху на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові праці ЧДУ імені П.Могили. – Серія: Історія. – Т.115. – С.121-126.
24. Фареній І.А. Участь селян в управлінні кооперативними організаціями (початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.; Ін-т історії України НАН України. – К., 2004. – Вип.VII. – С.104-109.
25. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі – ЦДІАК) – Ф. 336.–Оп. 1. –Спр. 2122. – Арк. 14.
26. ЦДІАК. – Ф.336. – Оп. 1. – Спр. 1099. – Арк. 226.
27. ЦДІАК. – Ф.318. – Оп.1. – Спр. 138. – Арк. 2-4, 151-155.
28. ЦДІАК. – Ф.272. – Оп.65. – Спр. 487. – Арк.1-2.
29. ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. –Спр. 1382. – Арк. 108.
30. Шестаков А. Всероссийский крестьянский союз // Историк-марксист. – 1927 – Т.5. – С. 95-123. – С.96.
31. Щербак А.П. 1905 год в Сумском уезде // Пролетарская революция. – 1926. – №7. – Т. 54. – С. 122-139.

Аннотация

Анализируется процесс создания и деятельности сельскохозяйственной кооперации, экономическое укрепление, система рыночных отношений и роста общественной активности крестьянства эпохи украинской революции 1917-х - 1930-х годов.

Ключевые слова: Украинская революция, крестьянство, сельскохозяйственная кооперация.

Annotation

The process of the establishment and operation of agricultural cooperatives, economic strengthening, the system of market relations and the growth of social activity peasantry day Ukrainian Revolution

Keywords: Ukrainian revolution, peasants, agricultural co-operatives.

Дмитро Малежик

(Київ)

ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1953 РР.)

Досліджено окремі аспекти державницької діяльності представників творчої інтелігенції України в період апогею сталінізму (1945–1953 рр.). Вивчено основні мотиви залучення партійно-державною верхівкою митців України на високі посади та причини їх звільнення.

Ключові слова: творча інтелігенція, повоєнний період, Рада Міністрів УРСР.

В умовах незалежності і розбудови Української держави виникає потреба в усвідомленні ролі й місця в державотворчих процесах різних соціальних груп суспільства та окремих особистостей. Чільне місце в цьому контексті посідає українська творча еліта. Окремі її представники зробили вагомий внесок у розвиток України в ХХ ст., у зв'язку з чим посилюється суспільна актуальність і науковий інтерес до цих постатей.

Попри те, що творча інтелігенція України стала предметом дослідження значної кількості науковців, саме державницька робота її представників вивчена недостатньо. Серед останніх робіт варто назвати публікації К. Бондаренка [1], С. Пивовара [2], дисертаційні дослідження Л. Даниш [3] та А. Теличка [4]. Проте вони присвячені державницькій діяльності окремих митців, а комплексне дослідження вказаної